

“ГУМАНІЗАЦІЯ” ТА “ГУМАНІТАРИЗАЦІЯ”: ПОНЯТТЯ, СПІВВІДНОШЕННЯ ТА ШЛЯХИ ВПРОВАДЖЕННЯ В ОСВІТУ

П.П.Скляр

кандидат психологічних наук, доцент

СНУ ім. В. Даля,

Т.О.Уманська

вчитель ЗОШ № 44 м. Луганська

У статті розглядається сутнісний зміст понять “гуманізація” та “гуманітаризація” в їх співвідношенні та висвітлюються погляди науковців щодо впровадження відповідних засад в освіту.

Ключові слова: гуманізм, гуманний, гуманізація, гуманітаризація, гуманітарні науки, цінності, розвиток особистості, творчий потенціал, діалогова взаємодія, свобода вибору.

Розвиток світової системи освіти призводить до актуалізації з 60-80-х рр. минулого століття наступних філософсько-педагогічних напрямів у науці: консервативного, ірраціоналістичного, сцієнтично-технократичного, гуманістичного. Деякі дослідники, зокрема Н.Бордовська, А.Реан, виокремлюють серед них такі пари освітніх парадигм: знання і культурологічна, технократична і гуманістична, соцієнарна і людино-орієнтована, педоцентрична і дитиноцентрична. Переосмислюючи психолого-педагогічні теорії та практики вітчизняні науковці (Г.Костюк, С.Максименко, Г.Балл, І.Бех) наполягають на пріоритетності для сучасної освіти саме гуманістичного підходу до навчання та виховання.

У межах гуманістичного напрямку велика увага приділяється розвитку особистості, її самореалізації, формуванню «Я-концепції», прищепленню вмінь діалогічної взаємодії при спілкуванні та прийнятті рішень. Важливим для становлення особистості, на думку психологів гуманістичного спрямування, є також формування пізнавально-ціннісних орієнтацій, які надають можливість вільного морального вибору за умов справедливого ставлення до інших. Подібний підхід не може бути реалізований під час навчання та виховання без гармонійного поєднання внутрішніх механізмів особистості та впливів соціального середовища, у якому розвивається особистість. Визнаючи людину найвищою цінністю, гуманістична система освіти сприяє найглибшому розкриттю її здібностей і життєвих цілей, надає можливості для непевного саморозвитку, а також пануванню в суспільстві загальнолюдських цінностей, які свідомо сповідаються розвиненими особистостями, адже Л.Шефер стверджує, що «у людини не може бути іншої мети, окрім як бути людиною»,

а Ф.Ніцше додає: «Читай своє життя, і з нього розумій ієрогліфи життя в цілому».

Зміни, що відбуваються в нашому суспільстві, створюють умови для демократизації освітнього процесу, у центр якого ставиться людина як найвища цінність. Метою таких перетворень стає всебічний розвиток творчого потенціалу та взагалі життєтворчості індивіда як особистості та громадянина, подолання елементів авторитаризму та технократизму, які залишаються в спадок від попередньої системи освіти.

Об'єктом даного дослідження є гуманізація та гуманітаризація освіти, а предметом – філософсько-психологічне обґрунтування понять “гуманізація” та “гуманітаризація” та шляхи впровадження відповідних засад в освіту.

Мета дослідження – проаналізувати сутнісний зміст понять гуманізація та гуманітаризація в їх співвідношенні, висвітлити погляди науковців щодо впровадження гуманістичних перетворень у освіту.

Враховуючи переорієнтацію на людино-орієнтований підхід в освіті, сучасні науковці у своїх працях все частіше звертаються для переосмислення понять гуманізація та гуманітаризація, що акумулюють саму серцевину новітніх підходів. Слід зазначити, що, якщо зі змістом поняття гуманізація більшість дослідників визначаються цілком зрозуміло, то поняття гуманітаризація, незважаючи на велику увагу до нього, багатьма психолого-педагогічними працівниками недостатньо осмислено. Вважаємо, що висвітлення сутності цих понять та аналіз стану проблем є важливим завданням для науковців, без яких не можна

просуватися далі в напрямку гуманізації та демократизації освітньої системи.

Теорія етичного гуманізму проголошує людину найвищою цінністю, метою і кінцевим результатом виховної діяльності. Тому вищою цінністю гуманістичної етики, на думку Е.Фрома, є створення свого істинного людського «Я».

Давні греки (Протогор) визначають завданням гуманного виховання ставлення до людини як до «міри всіх речей». Прихильники гуманістичних ідей стають визначними постатями у культурі та філософії своїх народів (Г.Сковорода, П.Флоренський, М.Бердяєв, В.Вернадський, М.Рерих тощо).

Ідеї найвищої цінності особистості, гуманного ставлення до людей стають засадами поглядів українського філософа й педагога Г.С.Сковороди, який навчає: «Не будь ні вельможею, ні лихварем, ні Алкідом, ні пігмеєм. Будь тільки людиною. Чуєш? Людиною, і знайдеш благо». Г.С.Сковорода продовжує розробляти думки філософів українського Ренесансу про зв'язок між людиною й своїм народом, стверджуючи, що «кожен повинен пізнати свій народ, і в народові пізнати себе».

Останнім часом усе більше поширюється екзистенційне трактування поняття «гуманізму» (М.Бердяєв, М.Бубер, М.Хайдеггер, Ж.П.Сартр, К.Ясперс). Так, на думку Ж.П.Сартра, гуманізм – це спрямованість свідомості людини на усвідомлення свого справжнього потенціалу і разом з тим – відтворення самого себе [8].

Сучасний гуманізм, стверджує Л.Пінчукова, «як світоглядна позиція, за аналітичним формулюванням Г.Балла, базується на такому ставленні до людини, коли першоджерельними є поняття принципів реалізації кожним індивідом «невичерпних можливостей особистісного розвитку» за умов можливої і необхідної соціальної підтримки» [16, 5-6].

Представники гуманістичної психології та філософії (Т.Вагнер, А. Комас, А.Маслоу, К.Роджерс, Дж.Холт) виступають проти авторитарного підходу до людини, надаючи перевагу гуманному ставленню до особистості. Зазначені дослідники наполягають на пріоритетності дестандартизації та антитехнократизації навчально-виховного процесу та гуманізації освіти.

Метою впровадження гуманізму в педагогічний процес є формування розвиненої особистості, творчої індивідуальності. Ця освітня парадигма передбачає переконаність у безмежності можливостей людини, її здатності до самовдосконалення. При такому підході атрибутами єдиного та цілісного світу людини є цінності, смисли, ідеї, знання (І.Смирнов, Б.Ломов, Г.Подкоритов), найвищим же виявленням гуманізму, за В.Вернадським, є визнання єдності людини й ноосфери. Гуманізм

є також визначальною рисою інтелігенції як носія культури, інтелекту нації, чинників і ознак соціального прогресу.

Слово «гуманізм» походить від латинського «humanus», що означає «людський», «людський». Цей термін зарповаджено в 1808 р. німецьким педагогом Ф.Нітхаммером на основі слова «гуманістія», яке виникло в кінці XV століття. Він найчастіше використовується для визначення прогресивного напрямку в філософії та культурі, який визнає ставлення до людини як найвищої цінності, захист права особистості на свободу, щастя, всебічний розвиток, прояв своїх здібностей. Іншими словами, гуманізм – це система поглядів, яка містить визнання абсолютної гідності людини, що завжди має бути метою, але ніколи не засобом лише для досягнення якоїсь мети.

На думку А.Швейцера, «...гуманність полягає в тому, що людина ніколи не повинна приноситися в жертву будь-якій меті, ... тільки перемога гуманістичного мислення над антигуманізмом дозволить нам із надією дивитися в майбутнє» [27, 208, 509].

Гуманізм – це вираження людської людяності в усіх проявах людської поведінки. Людяність спрямована на розвиток усього розумного, що сприяє життю, а також на збереження та захист людини й життя як цінності. Гуманізм є вибіркоким ставленням до світу, яке спирається на визнанні цінності життя.

Сьогодні, коли вчені представники гуманітарних наук зацікавляються людиною не як клітиною суспільства, а як «біо-психокосмічним буттям» (В.Вернадський, Д.Чижевський), повертаємося до коренів – гуманістично спрямованої філософії та психології.

Постала необхідність розібратися в основних поняттях. Зокрема, поняття «гуманізм» – це загальна філософська категорія, «гуманність» – етико-психологічне поняття, «гуманізація» – одна з найважливіших соціальних характеристик, що включає «комплекс філософських, етичних, соціально-психологічних та ідейно-політичних установок» (Є.М.Шиянов).

За філософським словником, «гуманізм – рефлектований антропоцентризм, який виходить із людської свідомості та має своїм об'єктом цінність людини, за винятком того, що відчужує людину від самої себе, підпорядковуючи її надлюдським силам та істинам чи використовуючи його для негідних людини цілей» [25, 120].

Ще римляни, особливо Цицерон, називали гуманізмом вищий культурний і моральний розвиток людських здібностей в естетично закінчену форму в поєднанні з м'якістю та людяністю. Пізніше гуманізм називався рух, який більш або менш протистояв схоластиці й духовному володарству церкви, що намагалося до початку нового часу вилучити ідеал суто людського утворення та поведінки з щойно відкритих творів давньої класики. Це була епоха Відродження (Данте, Петрарка, Боккаччо, Пікколоміні, Вивес, Монтень, Мор, Еліот тощо). Неогуманізм називають інтерес до античності, що знову пробудився в кінці XVIII – початку XIX століття (Гумбольдт, Лессінг, Герде, Гете, Шиллер). Гуманізм як різновид прагматизму є також одним із напрямків теорії пізнання, згідно з якою все наше пізнання за своїм обсягом і за цілями, є завжди лише людським, не може вийти за межі людини, породжено й обумовлено людськими потребами (Ф.К.С.Шиллер).

Неогуманізм називають повернення до античних джерел, що знову стає на порядок денний у добу класиків – кінець XVIII – початок XIX століття. Неогуманізм передусім представлений Вільгельмом фон Гумбольдтом, який вбачає і універсальному розвитку індивідуальності найвищу мету діяльності соціуму, потім – Г.Е.Лессінгом, Й.Г.Гердером, Й.В.Гете, Й.Ф.Шиллером. Саме в цей час отримали своє обґрунтування та оформлення ідеї гуманності. Нагадаймо, що для І.Канта гуманність – це «почуття блага в спілкуванні з іншими; з одного боку, загальне почуття участі, з іншого – можливість внутрішньо й загальним способом сполучатися з іншими, властивості, що в сукупності створюють відповідну людству сполуку, завдяки якій воно відрізняється від тваринної обмеженості» [25, 121]. До цього Й.В.Гете додає такі свої міркування: «Гуманність вкладає душу навіть у насолоду, дух – у потребу, грацію – в силу, серце – у велич» [25, 121].

Гуманізм як різновид прагматизму (виник у 70-х роках XIX століття) є також одним із напрямків теорії пізнання, згідно із яким все наше пізнання за своїми мотивами, також як за своїм обсягом і цілями, є завжди тільки людським, не може вийти за межі людини, породжено та обумовлено людськими потребами. Головний представник цього гуманізму – англійський філософ Ф.К.С.Шиллер.

У вітчизняній філософії та психології цього періоду до проблем людини звертаються П.Юркевич, Н.Грот, Г.Челпанов, В.Зеньковський тощо.

На думку П.Юркевича. поняття «особистості» пов'язано із поняттям душі, яка є її підґрунтям, що знаходиться в глибині «Я»,

серця. Тому філософію українського народу вчений за Г.Сковородою називає «філософією серця», кордоцентризмом. Продовжуючи свої міркування, П.Юркевич робить висновок про те, що справжня сутність людини відкривається у внутрішньому досвіді, а виявляє себе зовні в проявах особистості. Н.Грот звертає увагу на те, що на відміну фізіологічним трактуванням особистості треба визначити субстанціальність душі, її позачасової природи. У філософському значенні людська особистість є носієм усесвітніх начал, одним з її втілень. Г.Челпанов наполягає на тім, що справжнім предметом людинознавчих наук, зокрема філософії та психології, є «суб'єкт – субстанція». Особливої уваги заслуговують персоно-логічні розробки В.Зеньковського, який створює концепцію розвитку особистості, її соціальної та внесоціальної детермінації.

Отже, розглядаючи західні вчення і теорії, не варто забувати й про вітчизняні наукові традиції, що спираються на субстанційне розуміння особистості й стверджують її буттєву самотність.

Гуманізм у душі французького екзистенціалізму є різновидом прагматизму, згідно з яким етичні цінності і цінності блага існують тільки в межах людської діяльності й припущення, але не існують незалежно від цього й не є абсолютними (Сартр у статті «Екзистенціалізм – це гуманізм», що вміщена в збірник «Сутінки богів»).

Екзистенціалізм, за Ж.-П.Сартром, визнає буття, у яким існування передує сутності, і цим буттям є людина, чи, за Хайдеггером, людська реальність. Ж.-П.Сартр у роздумах «Екзистенціалізм – це гуманізм» розтлумачує формулу «існування передує сутності» таким чином: «людина спочатку існує, зустрічається, з'являється у світі, і тільки потім вона визначається» [26, 454]. Людина стає такою, яку сама з себе робить, – це перша ознака екзистенціалізму чи суб'єктивності. До того ж, людина – це істота, що спрямована в майбутнє й усвідомлює, що проектує себе в майбутнє. Проте, якщо існування дійсно передує сутності, то людина відповідальна за те, що вона є. Причому особистість відповідальна не лише за свою індивідуальність, а за всіх людей. Суб'єктивізм, за визначенням Ж.-П.Сартра, означає, з одного боку, що індивідуальний суб'єкт сам себе обирає, а з іншого боку – що людина не може вийти за межі людської суб'єктивності. Саме другий зміст і є глибокий зміст екзистенціалізму. Крім того,

«обирати себе так чи інакше означає одночасно стверджувати цінність того, що ми обираємо, так як ми ні в якому разі не можемо обрати зло», оскільки «те, що ми обираємо, – завжди благо» [26, 455].

Згодом виникають різні варіанти екзистенційної філософії (М.Хайдеггер, Ж.-П.Сартр). До того ж, починає розвиватися трансцендентальний напрямок (Емерсон, В.Джеймс, Д.Дьюї). Психологічна концепція А.Адлера «розглядає людину головно як істоту, націлену на переборення певної внутрішньої умови, а саме почуття меншовартості, його вона намагається позбутися через розвиток прагнення до вищості» [6, 166]. 1938 р. він створює так звану «вершинну психологію», яка бере до уваги «вищі прагнення» людської душі – пошук сенсу існування, «екзистенційний вакуум» – почуття втрати сенсу.

Потреба вивчати людський досвід у його відношенні до інших онтологічних сфер знаходить, мабуть, найвищий вияв у працях екзистенціалістів, які впливають на гуманістичну психологію. Зокрема, М.Мерло-Понті вказує на те, що продуктивніше розглядати людський досвід не як незалежний від природного й духовного світів, а як простір для їхнього взаємного переплетення.

Варто згадати про концепцію «гуманістичного психоаналізу» Е.Фромма, який вважає, що психіка та поведінка людини соціально обумовлені. На думку Е.Фромма, характер людини створюється суспільством і обставинами життя: якщо свобода особистості подавляється, то виникають патологічні характери, тому в суспільстві, де немає свободи, індивіди або перестают бути самими собою, переймають нав'язані цінності, ідеологію, культуру, спосіб мислення й поведінки, або протиставляють себе суспільству.

К.Юнг висуває теорію індивідуалізації, яка стає здобутком гуманістично спрямованої психології. К.Юнг розуміє розвиток індивідуума як істоти відмінної від спільності, бо кожна людина неповторна, її життя не схоже на життя іншої і є самостійним, важливим для неї та аналізу дослідників. На його думку, рушійні сили розвитку суб'єкта слід шукати в глибинах індивідуальної психіки, вважаючи визначним у процесі становлення особистості лібідо, яке шляхом невимушеного формування загальних установок сприяє розвитку суб'єкта шляхом індивідуалізації, тобто повного виявлення унікальної індивідуальності людини, її повного самоздійснення.

Важливо також знайти тлумачення поняття «гуманізм» у світових джерелах. Так, В.Пастушенко зазначає, що в Оксфордському словнику «гуманізм» з одного боку розуміється

як відданість інтересам людини, вивчення наук, що сприяють розвитку людської культури (література, мистецтво, вивчення Римської та давньогрецької класики), а з іншого – під «гуманізмом» мають на увазі віру в істинну людяність Христа» [15, 161]. В англійській традиції погляд на гуманізм визначається християнською вірою. Отже, своєрідністю такого трактування є розподіл поняття на «гуманізм світський» і «гуманізм релігійний».

«Енциклопедія Британіка» розуміє під цим терміном, який походить від латинського *human* з *homo*, що означає людина. У словниковій статті зазначено, що гуманізм – «це загальна ознака будь-якої теоретичної чи практичної системи, при якій переважає інтерес до людини і яка ставить її понад усе» [10, 876].

А.Баллок, узагальнюючи підходи до співвіднесеності людини та космосу, дійшов до висновку про те, що їх можна пов'язувати трьома способами. Перший, надприродний або трансцендентальний, зосереджувався на Богові, розглядаючи людину як частину Божого Творіння. Другий, природничий або науковий, зосереджувався на природі й розглядав людину як частину природного порядку, подібну в цьому до інших організмів. Третій, гуманістичний, зосереджувався на Людині й на людському досвіді як на вихідному пункті для знань людини про себе, про Бога і про Природу.

У зв'язку з цим А.Баллоком виокремлюються три незмінні характеристики гуманістичної традиції:

- 1) «людський дух», що формується лише з «людського досвіду» (тобто, обов'язковим є звернення до людинознавчих наук, через які особистість пізнає себе);
- 2) гуманізм ґрунтується на загальнолюдських цінностях, які передусім визнають свободу та гідність окремої особи, здатної до спілкування, мислення, рефлексії, творчості;Тому педагогічний процес має орієнтуватися на плекання здатностей особистості, враховуючи дві умови – державну політику захисту прав і свобод і гуманістично орієнтовану освіту;
- 3) гуманізм надає велике значення практиці під час пошуку істини; особливу роль, на думку А.Баллока, при цьому відіграє емпатія як провідний шлях поступу до інших культур і важливий інструмент розуміння людського досвіду.

Л.Дейвідсон зазначає, що під гуманізмом розуміє «філософію, базовану на вірі в те, що людське не можна звести до інших форм життя – чи то матеріальних, чи то Божественних», тому «людське можна зрозуміти лише в його властивих термінах» [7, 222-223].

Гуманістичний світогляд, за О.Газманом, у практичному житті реалізується на трьох рівнях. Макрорівень передбачає надання державою прав і свобод кожному громадянину, створення економічних і політичних гарантій для всіх. Мезорівень гуманізму виявляється в гуманітарно орієнтованих, оздоровчих, молодіжних, освітніх програмах. Мікрорівень гуманізму характеризує безпосередні взаємини між людьми, засновані на почутті гідності, реалізації особистісного потенціалу з орієнтацією на права і потреби інших людей.

Під «гуманністю» філософський словник розуміє людяність, ідеал різноманітних спрямувань гуманізму, який трактується по-різному. Головна мета: гармонійний розвиток притаманних людині ціннісних здібностей почуття та розуму, вищий розвиток людської культури й духовності й відповідної їй поведінки в ставленні до інших людей і до всього творіння. Своє обґрунтування й оформлення ідеї гуманності, за ствердженням авторів філософського словника, отримали в XVIII столітті, в добу неогуманізму.

Для Канта гуманність – це «почуття блага в спілкуванні з іншим; з одного боку, загальне почуття участі, з іншого – можливість внутрішньо та загальним чином спілкуватися з іншими, властивості, які в сукупності створюють відповідне людству спілку, завдяки якій воно відрізняється від тваринної обмеженості». Гете говорить про неї так: «Гуманність вкладає душу навіть у насолоду, дух – у потребу, грацію – у силу, серце – у велич» [25, 121].

Філософія та психологія повинні допомогти освоїти нашу сучасність у її живій змістовності, виразити засобами цих наук інтереси та почуття наших сучасників. Як зазначалося вище, допомогти у вирішенні поставлених проблем може гуманістична традиція, яка протягом усієї історії людства супроводжує філософсько-психологічну думку.

Відомо, що гуманістична традиція пов'язується як з матеріалістичними, так і з ідеалістичними поглядами, оскільки філософів різних напрямів постійно хвилюють питання місця людини в суспільстві, її прагнення до волі та самобутності. Тому з часів виникнення гуманізму як течії у науці стверджується, що людині надається право самій спробувати знайти своє місце в цьому світі.

Матеріалістичну «лінію» гуманізму чітко виявив К.Маркс, розвиваючи її до рівня всебічної емансипації людини – як «зовнішньої»

(через зміну суспільних відносин), так і «внутрішньої» (через всебічний розвиток її почуттів, універсальне, цілісне присвоєння людиною навколишнього світу, природи). Він писав, що матеріалізм, який, починаючи з Гоббса, перетворює людську чуттєвість на «чуттєвість геометра», є ворожим для людини. І навпаки, «якщо людина дістає всі свої знання, відчуття та ін. з чуттєвого світу і досвіду, якого набуває з цього світу, то треба, значить, зробити навколишній світ таким, щоб вона пізнавала себе як людину... Якщо характер людини створюється обставинами, то треба, значить, зробити обставини людськими» [20, 8].

Ці висновки, які робить К.Маркс, впливали з сенсуалістичного матеріалізму Д.Локка, потім – французьких матеріалістів. І далі розробляючи цю традицію, К.Маркс дійшов висновку, що можна досягти подальшого розвитку лише через повернення людини до самої себе як людини суспільної, тобто людяної.

Ворожість людині матеріалізму, який розробляла наша філософія в радянські часи, полягала не тільки в тому, що він орієнтувався лише на природознавство, тобто на «чуттєвість геометра», а головне в тому, що він не передбачав створення соціальних умов, які були б гідні людського буття, не помічав, що ті умови, які були створені в країні, не відповідали цьому критерію матеріалізму. Отже, дуже важливо нині розкривати питання, який саме матеріалізм може продовжити цю гуманістичну традицію, як він повинен бути пов'язаний із сучасною філософською гуманістичною традицією.

Завдяки розмаїттю думок у нашому суспільстві зрозуміло, що не може бути якоїсь однієї позиції у вирішенні багатьох питань відношення «людина – світ». Тому реалізація гуманістичної тенденції вимагає її розробки як для колективних форм життєдіяльності людей, так і для індивідуальних. Ці пошуки, вочевидь, мають поширити гуманістичні засади буття людини, відкрити їх нові, сучасні вияви.

Втім, гуманістичні психологи вважають, що в часи відчуженого, де гуманізованого, технологічно орієнтованого суспільства, прокладаючи шлях більш гуманістичним підходам у наших культурних і академічних інститутах, сприятимуть більшій свободі суспільства разом із наукою.

Справжньою заслугою гуманістичної психології (А.Маслов, Р.Мей, К.Роджерс) є її безкомпромісне наполягання на тому, що всі люди, незалежно від раси, статі й

коефіцієнта інтелекту, мають право прагнути самоактуалізації, яка досягається опосередковано – через вихід за межі індивідуального (його трансценденцію) і прилучення до суспільних турбот.

Сказане вище дає підстави зробити деякі висновки. Якщо ґрунтуватися лише на технократичне мислення, що враховує передусім рівень розвитку продуктивних сил, незважаючи на інші показники, виникають поверхові висновки про стан розвитку суспільства, особистості тощо. Тому наукові доробки в галузі гуманістично орієнтованої психології дають поштовх до подальшого розвитку інших людинознавчих наук.

Головні засади концепції гуманізації ґрунтуються на захисті гідності особистості, визнанні її прав на свободу, щастя, розвиток і створенні відповідних умов для вільного виявлення її здібностей. Це система цінностей, що стверджує, за І.Підласим, незаперечність людського буття в цілому та окремої особистості зокрема. Кожен учасник педагогічного процесу стає повнозначним суб'єктом діяльності, пізнання і спілкування, вільною самодіяльною особистістю. Мірою гуманізації вважається відповідність створених умов для самореалізації особистості, виховання громадянина-гуманіста, здатного зробити вибір у різних життєвих ситуаціях. Особливу роль у такій системі пріоритетів відіграє створення атмосфери комфорту, психологічної безпеки, тому дослідники наполягають на тім, що психологічна підтримка повинна супроводжувати будь-який гуманістично спрямований педагогічний процес.

В.Вакулєнко з точки зору практичного втілення ідей під гуманізацією розуміє «створення умов для формування кращих якостей і здібностей особистості, джерел її життєвих сил; гуманізацію взаємин між вихователями та вихованцями, постановку виховання в центр навчально-виховного процесу, повагу до особистості, розуміння її запитів, інтересів, гідності, довіра до неї; виховання гуманної особистості, щирої, людяної, доброзичливої, милосердної» [2, 70-71].

На думку Г.Балла, при гуманістичному підході пріоритетним стає діалогічна стратегія міжособистісних впливів [1, 52], тому одним із орієнтирів є свобода особистості в ситуації вибору та цінності особистості, бо ще Г.Сковорода стверджував, що людина вільна і має право на вибір між добром і злом. Гуманізм, за В.Потаповою, – «це система поглядів, відносин і цінностей до Людини, Природи, Суспільства, яка відтворюється у вчинках, поведінці, діяльності людини», а гуманітаризація – це «рух, акції якого

спрямовані на освіченість і оберігання людської природи різними способами та засобами, зокрема викладанням навчальних дисциплін» [19].

Незважаючи на теоретичну визначеність поняття «гуманізації» її нерідко зводять лише до збільшення кількості гуманітарних дисциплін. Проте, очевидно, що це не повною мірою сприяє гуманізації навчання, оскільки в даному випадку йдеться не стільки про кількість, скільки про якість, зміст гуманістичної складової.

Тому останнім часом зазначається, що гуманітаризацію освіти варто розуміти не тільки як поширення та збільшення гуманітарних наук, а як систематичне формування людяного ставлення для оточуючих, навколишнього світу та самого себе. Через це у вихованні гуманістичного духу відіграють величезну роль мова, історія, природничі науки та фізика, психологія, фольклор, мистецтво, фізкультура (фізично сильна, але нерозвинена духовно людина може стати загрозою для суспільства).

Розмірковуючи про різницю між гуманітарними та природничими науками та шукаючи в них гуманістичні домінанти, Г.Гачев приходить до наступних висновків: «Гуманітарні науки займаються людиною, її психікою, матеріальною та духовною культурами, суспільством людей. Це є самосвідомість людства, виконання заповіту Сократа: пізнай самого себе, це є рефлексія в середину людини та у створений нею штучний світ культури. Природничі займаються тим, що незалежно від людини наявне та виникає, народжуючись, а не створюючись нею, тим, що будується без зусиль і натуги мистецтва, проте саме собою й чому ми, люди, – спостерігачі ззовні, а не співучасники: предмет поза нами, тоді як предмет гуманітарного знання людиною і створюється» [3].

Проте існує й інша проблема, на яку вказує М.Борн: «Наукова темрява і презирство до негуманітарних наук дуже розповсюджені серед людей з гуманітарною освітою. Вони нездатні зрозуміти сутність наукового методу» [9, 15]. Тому, на думку М.Добрускіна, гуманізацію освіти можуть гальмувати, як технократизм, так і вузький гуманітаризм [15, 15]. М.Стельмахович, досліджуючи українську етнопедагогіку та етнопсихологію, підкреслює, що за народною традицією «знання без людяності нічого не варті» [24]. У народі кажуть: «Знання без людяності – це меч у руках безумця». Тому вся національна система виховання пронизана гуманним ставленням

до особистості вихованця. Видатний український філософ Г.Сковорода до цього додає, що «розум завжди любить до чогось братися, і коли він не матиме доброго, тоді звертатиметься до поганого».

Синтез різноманітних виховних впливів, зокрема сім'ї, навчальних закладів, усіх галузей культури суспільства, без винятку формує особистість, бо людина розвиває в собі не лише те, що бере в спадок від батьків, й те, що набуває під час становлення. Саме це розмаїття й відкриває простір для самостворення та самореалізації.

Поняття «гуманітаризація» не подається ні у філософському, ні у психологічному, ні в педагогічному словниках, що доступні педагогам і психологам. У тлумачному словнику С.Ожегова визначається: «Гуманітарний – про науки: ті, що стосуються вивчення культури та історії народів і різняться від наук про природу» [14, 128]. У Британській енциклопедії взагалі це поняття трактується з незвичайної для нашої традиції точки зору як теологічна течія, протилежна тринітарній (унітарній). Однак дослівний український переклад слова гуманітаризація звучить як олюднення освіти.

Одними з перших про гуманітаризацію української освітньої системи (1995) стали писати С.Гончаренко та Ю.Мальований, яким належить таке її трактування: «Гуманітаризація передбачає повернення освіти до цілісної картини світу, і перш за все, світу людини, світу живого і цілісного, до всебічної культури, до олюднення знань» [4].

Варто зауважити також, що у той час не всі педагоги сприймали навіть сам термін, вважаючи, що природніше було б говорити про духовність і духовні засади освіти, обминаючи слово «гуманітаризація», оскільки цей неологізм, на їхню думку своєю неприродністю в звучанні насторожує і відштовхує від себе людину.

Однак розвиток психолого-педагогічної думки приходять на допомогу пересічному педагогу. Так, І.Колесникова, визначаючи гуманітарну парадигму як одну з важливих у новій креативно-педагогічній цивілізації, пропонує ідею гуманізації освіти реалізовувати в цілісній системі «Людина – Космос», через відтворення світу природи і людини. На її думку, це сприятиме формуванню в молоді загальнолюдської культури на ґрунті національної. Дослідниця звертає увагу на те, що в умовах гуманітаризації треба залучити учня в процес особистісного пошуку істини, тобто суб'єктивізацію знань, яка забезпечить альтернативність і розмаїтість думок за умови рівноправності всіх учасників педагогічного процесу. Педагогічний процес відповідно до гуманітарної парадигми креативно-педагогічної

цивілізації майбутнього «вибудовується за принципами діалогу або полілогу і багатий на імпровізацію, тут не існує нормативної, однозначної істини» [12].

В Україні проблеми організації навчально-виховного процесу на гуманістичних засадах починає активно розроблятися в Інституті психології ім. Г.С.Костюка АПН України та в Рівненській науково-практичній лабораторії психології гуманізації навчання під керівництвом Г.Балла з 1996 р. [11]. Нині чисельна група дослідників (С.Максименко, Г.Балл, І. Бех, М.Добрускін, В.Потапова, В.Носко тощо) подають психологічне осмислення необхідності гуманістичних змін в освіті.

Розпочинається також теоретичне осмислення проблем гуманізації технічної освіти, наприклад, колективом проблемної науково-дослідної лабораторії вищої освіти Харківського державного технічного університету радіоелектроніки під керівництвом М.Добрускіна (1999), кафедрою психології і педагогіки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут» (О.Винославська.), кафедрою психології Східноукраїнського національного університету ім. В.Дала (В.Третьяченко) та іншими установами. Одним із основоположних питань, що постає перед науковцями, виявляється розрізнення понять «гуманізація» та «гуманітаризація».

У співвідношенні понять «гуманізація» та «гуманітаризація» незаперечним є спільний корінь і походження від латинського «HUMANUS» – людяний. Ці поняття спираються на вчення про людину, яке зародилося в давніх філософіях і розвивається у всіх сучасних науках, зокрема психології. Висвітлюючи сутність поняття «гуманізація», М.Добрускін розглядає її як «сукупність філософських, гносеологічних, соціокультурних, психологічних і педагогічних поглядів, що визначають цілі та завдання навчальних закладів у підготовці та вдосконаленні майбутнього фахівця як творчої особистості, суб'єкта та об'єкта суспільних відносин, цілісності людини в єдності її професійних, інтелектуальних та соціально-психологічних якостей» [9, 14]. У контексті такого визначення гуманізації гуманітаризація мусить реалізовувати ці настанови в діяльності навчальних закладів, які створюють відповідні умови для навчання та виховання. К.Міквабія наголошує на тім, що гуманізація особистості не може здійснюватися без гуманітаризації освіти,

що охоплює природничо-наукову, математичну й технічну підготовку.

Одним із найважливіших завдань гуманітаризації при такому підході стає знайомство з світовими культурними знаннями та сутністю культури, оскільки виховувати гуманістичні якості, людяність, гідність, культуру спілкування та цивілізованого співжиття без культурознавчої складової неможливо.

Вважаємо за потрібне зауважити, що серед якостей, які особистість набуває в процесі навчання та виховання, окремим елементом, за М.Добрускіним, виступає інтелігентність. Більше того, дослідник зауважує, що через нерозривний зв'язок гуманітаризації та культурного прогресу метою навчальних закладів є не лише підготовка фахівця певного напрямку діяльності, а розвиток освічених і культурних особистостей, інтелігентів у найширшому розумінні цього слова, наводячи слова М.Борна, який стверджує, що «завдання викладання наукових істин так, щоб захопити студента та спонукати його творчо мислити можна вирішити лише на рівні мистецтва, подібного мистецтву романіста або навіть драматурга» [9, 14].

Про інтелектуалізацію особистості, що є результатом гуманітарної освіти, розмірковує К.Е.Міквабія [13], визначаючи її як «поєднання культурної підготовки з оволодінням окремими предметами і всією культурою в цілому» [13, 255]. На думку дослідниці, нині ця проблема на достатньому рівні не вирішується. Особливі надії на покращення становища пов'язуються із циклом соціокультурних наук, які на належному рівні подають історію цивілізації, матеріальної та духовної культури, розвиток системи наук і відомості про внесок видатних учених у розвиток науки. Гуманітаризація природничо-наукової освіти, за К.Міквабією, досягаються включенням в усі навчальні предмети елементів історії, краєзнавства, народознавства.

На думку М.Добрускіна, гуманітаризація повинна:

- комплексно поєднати природничо-наукові, технічні та гуманітарні знання як сукупність цілісних знань про людину;
- створити гуманітарні основи інтелігентності та духовності студентів шляхом об'єднання навчання та виховання;
- надати науково-технічному та інженерному мисленню інтелектуально-образного характеру;
- перетворити студента з пасивного об'єкта на активний суб'єкт навчання та виховання [9, 14].

Основними принципами гуманітарної освіти, за К.Міквабією, мають стати: фундамен-

тальність, системність, єдність історичного і логічного, національного і загально-людського, суспільного та особистісного, теорії та практики, навчання та виховання в їх людині творчій орієнтації. Головна ідея гуманізації і гуманітаризації освіти, на визначення В.Потапової, – це «наявність відповідних умов для самоактуалізації особистості» [19], оскільки ще Г.Костюк вбачав мету гуманістичного підходу в освіті у виявленні творчих здібностей і мотивації саморозвитку, самовдосконалення особистості.

Аналізуючи сутнісний зміст понять «гуманізації» та «гуманітаризації», В.Потапова приходиться до таких висновків:

- гуманізація і гуманітаризація запобігає виникненню психологічних травм при необхідності зміни ціннісних орієнтацій, позбавленні стереотипів у поглядах і поведінці шляхом особистісно-зорієнтованого процесу навчання;
- гуманізація і гуманітаризація освіти сприяє спрямуванню індивіда не тільки на здобуток знань, засобів їх здобуття, але, перш за все, на розвиток своїх потенцій, творчих здібностей як на пряму мету, без якої неможлива самоактуалізація особистості;
- гуманізація і гуманітаризація освіти спонукає індивіда до пошуку власних шляхів перетворення з пасивного споживача інформації на активного пошукувача; створення себе як самодостатньої творчої особистості [19, 25-26].

Отже, виходячи з вищевикладеного, можна дійти висновку, що світова гуманістична психологія розглядається дослідниками як перспективний напрямок у розвитку сучасної психології. Саме вона здатна подолати протиріччя між розвитком передових технологій і розвитком суспільства; саме вона в умовах глобалізації надає можливості кожній особистості реалізувати свій потенціал; саме вона здатна забезпечити психологічний супровід розвитку особистості вихованців, оскільки найповніше відповідає природі людського.

По-перше, гуманістичний рух у психології, започаткований 60-х роках ХХ ст., останнім часом стає панівним у сучасних наукових дослідженнях. Тому трансформації підлягають підходи до всіх людинознавчих наук, зокрема, до психології та педагогіки. У зв'язку зі зміною парадигми освіти, її переорієнтацією на суб'єкт-

суб'єктні відношення, коріння яких сягають у ідеї К.Роджерса, А.Маслова, Р.Мея, наданням вихованцеві свободи вибору, впровадженням принципу діалогічної взаємодії в навчально-виховний процес посилюється інтерес до наукового доробку світових представників гуманістичної психології.

По-друге, історичний огляд розвитку психології гуманістичного спрямування дозволяє накреслити шляхи забезпечення гуманістичних переконань на майбутнє;

По-третє, у нашому «відчуженому, дегуманізованому, технологічно орієнтованому суспіль-

стві» слід брати до уваги здобутки гуманістичної психології, бо це сприяє «більшій свободі нашого суспільства разом із нашою наукою» (Л.Дейвідсон).

По-четверте, лише усвідомивши сутнісний зміст центральних понять особистісно зорієнтованої освіти, а саме: гуманізації та гуманітаризації, можна просуватися далі на шляху гуманістичних перетворень у освіті.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Балл Г.О.* Сучасний гуманізм і освіта: Соціально-філософські та психолого-педагогічні аспекти. – Рівне: Листа – М, 2003. – 128 с.
2. *Вакулєнко В.М.* Основи педагогіки вищої школи України: Навч. посіб. – Луганськ: Вид-во СНУ, 2001. – 241с.
3. *Гачев Г.* Книга удивлений или Естествознание глазами гуманитария или Образ в науке. – М.: Педагогика, 1991. – С. 31-32.
4. *Гончаренко С., Мальований Ю.* Проблеми гуманітаризації навчального процесу // Язык и литература в школе. – 1995. – №1-2. – С. 36-45.
5. *Грицанов А.А.* Гуманизм // Новейший философский словарь. – Минск: Интерсервис, 2001. – С. 271.
6. *Гуманістична психологія: Антологія: Навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів / Упорядники й наукові редактори Р.Трач (США), Г.Балл (Україна): У 3 т. – К.: Пульсари, 2001. – Т.1. – 252 с.*
7. *Дейвідсон Л.* Філософські основи гуманістичної психології // Гуманістична психологія: Антологія: У 3-х т. – К.: Пульсари, 2001. – Т.1. – С. 222-245.
8. *Дмитренко Т.О., Яресько К.В.* Ціннісні освітні парадигми // Ціннісні парадигми освіти. – Х.: Основа, 2004. – С.12-17.
9. *Добрускін М.* Гуманізація як стратегічний напрям технічної освіти // Рідна школа. – 2001. – № 12. – С.13-16.
10. *Encyclopedia BRITANNICA* anew survey of universal knowledge. – Encyclopedia BRITANNICA, Inc, Chicago-London-Toronto, 1946. –Vol. 2. – 1000 p.
11. *Карамушка Л.М.* Психологія управління закладами середньої освіти: Монографія. – К.: Ніка-Центр, 2000. – 332 с.
12. *Колесникова И.* Педагогические цивилизации и их парадигмы // Педагогика. – 1995. – № 6. – С. 29.
13. *Міквабія К.Е.* Взаємозв'язок національного та загальнолюдського в підготовці спеціалістів в системі вищої школи // Морально-духовний розвиток особистості в сучасних умовах (Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді): Зб. наук. праць. – К.: Пед.думка, 2000. – Кн.ІІ. – С. 252-256.
14. *Ожегов С.И.* Словарь русского языка / Под. ред. Н.Ю.Шведовой. – М.: Русский язык, 1984. – 797 с.
15. *Пастушенко В.С.* Основні риси гуманістичної традиції // Теоретичні і прикладні проблеми психології: Зб. наук. праць. – Луганськ: Видавництво СНУ ім. В.Даля. – 2005. – № 3(11). – С.161-172.
16. *Пінчукова Л.О.* Психологічна допомога підліткам: наукові засади і шкільна практика // Культурологічні та психологічні проблеми гуманізації освіти: Наук.-метод. зб. / За ред. Г.О.Балла. – Вип.2. – Київ-Рівне: Листа-М, 2003. – С. 89-93.
17. *Подласый И.П.* Педагогика. Новый курс: Уч. для студ. пед. вузов: В 2 кн. – М.: Гуманит.изд. центр ВЛАДОС, 2000. – Кн.1: Общие основы. Процесс обучения. – 576 с.
18. *Попова О.В.* Провідні теоретичні концепції освітньої інноватики на Заході в 60-80-ті роки ХХ століття // Ціннісні парадигми освіти. – Х.: Основа, 2004. – С. 64-68.
19. *Поталова В.Д.* Особистісно-професійні властивості психології та педагогіки: Зб. наук. пр. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. Володимира Даля. – 2002. – № 2 (4). – С. 189-193.

20. *Проблеми філософії. З історії філософії в Україні.* – К.: Либідь, 1992. – 136 с.
21. *Скляр П.П., Уманська Т.О.* Особливості становлення гуманістично орієнтованих поглядів на людину в психології: історичний огляд // *Теоретичні і прикладні проблеми психології.* – 2005. – № 2 (10). – С.135-154.
22. *Скляр П.П., Уманська Т.О.* Сутність підходів до гуманізації й гуманітаризації виховання студентської молоді технічного вузу // *Теоретичні і прикладні проблеми психології.* – 2003. – № 1 (5). – С.87-94.
23. *Скляр П.П., Уманська Т.О.* Проблеми гуманізації освіти в науковому доробку учнів Г.С.Костюка // *Теоретичні і прикладні проблеми психології: Зб. наук. пр.* – 2005. – № 3 (11). – С. 194-208.
24. *Стельмахович М.Г.* Народна педагогіка. – К.: Дніпро, 1985. – С.48.
25. *Философский словарь /* *Общ. ред. В.А.Малинина.* – М.: Республика, 2003. – 575 с.
26. *Хрестоматия по философии: Уч. пособие для вузов.* – Ростов-на-Дону: Феникс, 2002. – 576 с.
27. *Швейцер А.* Упадок и возрождение культуры. – М.: Просвещение, 1993. – 512 с.

Стаття надійшла до редакції 10.10.2006 р.